

STRICKLAND-PAJTÓK ÁGNES

TRANSZ-INTER-MULTI-?

A TÖBBKULTÚRÁJÚSÁG IRODALMI MEGJELENÉSEI

A *TRANSZKULTURALIZMUS ÉS BILINGVIZMUS AZ IRODALOMBAN*
CÍMŰ KÖTETRŐL

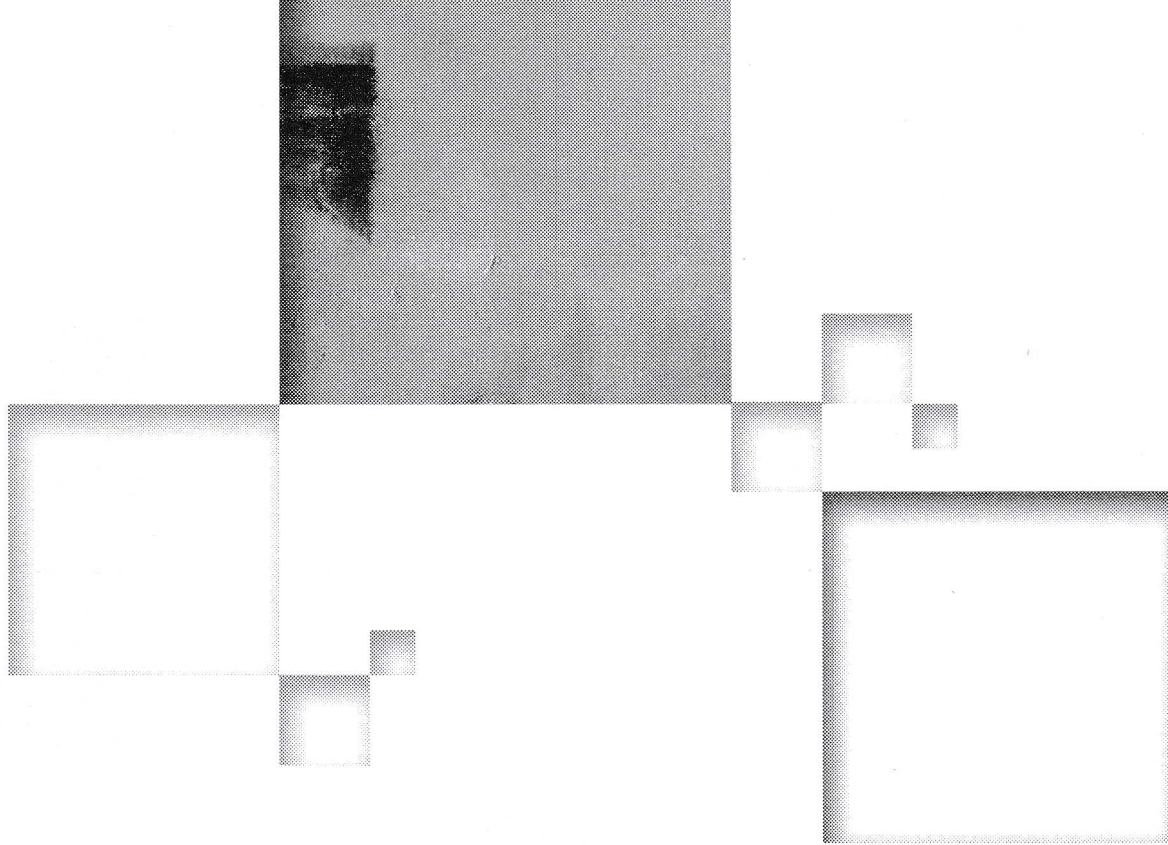
A Németh Zoltán és Magdalena Roguska által szerkesztett *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban* című tanulmánykötet a 2017. november 6–7-én Nyitrán rendezett konferencia előadásainak gyűjteménye. Fő fókuszában vállaltan azok a „labilis helyzetű” szerzők és szövegek állnak, „melyek pozíciója az ún. nemzeti irodalmak keretei között nem egyértelmű” (6.), s melyek a kulturális hibriditás mindennapos tapasztalatának szépirodalmi lenyomatait vizsgálják.

Németh Zoltán nyitótanulmánya nemcsak e gyűjtemény főbb tematikáját adja meg, hanem a magyar nyelvű transzkulturális tanulmányok kontextusában is hiánypótlónak tekinthető. A kultúraköziség főbb elméleteinek ismertetésén kívül a szerző kísérletet tesz a tudományterület fogalmi zavarának rendbetételére is, s eligazít például a multikulturális, a transzkulturális és az interkulturális szövegek egymással átfedésben lévő definíciói és jellemzői között.

Németh írásának extenzív, a kötet határain túlmutató hatóköre, s programadó jellege a tanulmány zárlatában válik bizonyossá: összefoglalás és lezárás helyett ugyanis öt továbbgondolásra és további diskurzus elindítására sarkalló témát kapunk. E jövőbe mutató témák egyik vállalása, hogy az általános, angolszász gyökerű tudományterületet a helyi viszonyok közé ültesse, s az eredeti elméleti keret közép-európai viszonyokra való alkalmazhatóságának lehetőségét vizsgálja.

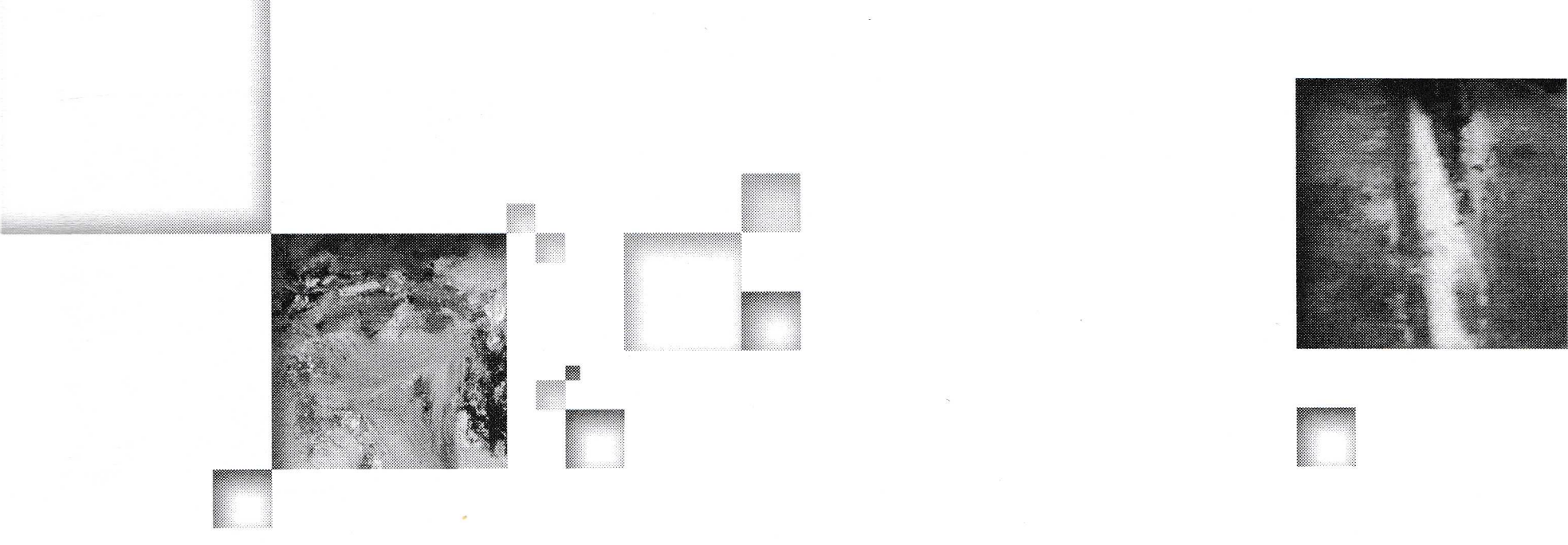
Az átranzponálásra szükség is van, hiszen a szövegelemzések rögtön nyilvánvalóvá teszik: a lokális sajátosságok a kultúraköziség élményét szükségképp át- és újraértelmezik. Ilyen tipikusan közép-európai történelmi-kulturális jelenség az országhatárok instabil voltának megtapasztalása, a konkrét helyváltoztatás nélkül történő országelhagyás, s ezáltal a többségitől kisebbségi létbe való sodródás.

A sajátos közép-európai sors illetően koncentrációját ragadja meg Petres Csizmadia Gabriella a szlovák-magyar kétkultúrájú Mila Haugová önéletírásának vizsgálatával. Az első bécsi döntés következtében a külföld-belföld fogalompár az író szülei számára új értelmet nyer a többségi-kisebbségi lét közötti oszcillációban (először a szlovák apa lesz külföldi Magyarországon, majd a magyar anya éli át ugyanazt Szlovákiában). „Az a vidék, ahol Verebély elterült, Magyarország részévé vált, apa visszatért Szlovákiába, vagyis tulajdonképpen Magyarországra” (167.) – írja Haugová a tanulmány szerzőjének fordításában.

A másik, a nyugati elméletekhez képest megjelenő különbség, hogy Közép-Európában természetesen elvész az angolszász transzkulturalizmusban oly hangsúlyos posztkolonialista aspektus, s helyette a lokális dimenziók, többek között a relatív depriváció örökké fojtogató érzése és a bizonytalanságkerülés szorongása szólal meg, melyhez sokszor az idegenség stigmájának és büntudatának érzete társul. Ezt a származáshoz kapcsolódó megmagyarázhatatlan szégyenérzetet ragadja meg Mizser Attila Németh Gábor *Zsidó vagy?* című regénye ikonikus kertmozi jelenetének bemutatásával, mikoris az elbeszélő felidézi a traumát, hogy hatéves korában véletlenül és védtelenül egy mozi biztonságosnak hitt terében szembesül Auschwitz létével. „A dokumentumfilm a gyerek számára nem értelmezhető, nem tud mit kezdeni a történésekkel, és a »zsidó« szó jelentésével sem, amit akkor hall először. A halál, a bűn, az idegenség, az ismeretlen fogalma kapcsolódik a jelenethez, és a gyerek számára megmagyarázhatatlan, miért ő, miért akkor és ott volt kénytelen szembesülni ezzel a tapasztalattal.” (178–179.)

A zsidóság (kényszerű vagy szabadon vállalt) megéléséből fakadó hibriditás a transzkulturális kutatások egyik speciális területe, mely jelen kötetben is megmutatkozik. A zsidó és az egyéb nemzeti identitások összehangolásának drámai megvalósulására, s a történelemben a hibriditás érzetéhez kapcsolt konnotációk megváltoztatásának képességére hívja fel a figyelmet Jablonczay Tímea Szenes Erzsike költészetének kapcsán. Hiszen míg Szenes Erzsike számára a többkultúráltság kezdetben a Homi Bhabha-i Third Space-hez hasonlóan termékeny és új je-

lentéseket hordozó és dekonstruáló térként jelenik meg, addig „a vészkorszak szorításában” az itt megformálódó jelentések elveszik pluralitásukat, sőt jelentésüket, s az írónak „már a túlélés, határkezelés és ellenállás stratégiáit kellett mozgósítania.” (42.)

A holokauszt után keletkező, a zsidó identitással megküzdő narratívák – mind a kifejezés korábbi módjainak kudarcra okán, mind az identitás újragalmazásának lehetetlensége miatt az elmondhatatlan elmondására alkalmas új beszédmód megalkotására törekednek. Ezeknek a szövegeknek rendszerint három interkulturális vetületük van: a munkatáborok embertelen antikultúrájával való szembesülés, a traumát követően az anyaország kultúrájába való újra-beilleszkedés megghiúsulása, s végül az új otthonra való találás szándéka.

Az új otthon lehet a Kertész Imre prózájában körvonalazódó „belső emigráció” (Visy Beatrix), illetve valós országátlépés. Ez a konkrét országváltás bár nagyrészt pozitív töltetű, a múltat nem tudja meg nem törtéنتté tenni. Livia Bitton-Jackson Lomboš Kornélia által bemutatott memoárjában a lágereket megjárt főszereplő a traumatikus emlékeket felidéző zsúfolt New York-i metróon például így kapaszkodik a jelen tudatosításának technikájába: „Kapd össze magad, Friedmann Elli, nem ott vagy már, hanem Amerikában, a metróban, nem a túltömött marhavagonban Auschwitz... Płaszów... Dachau felé... A rémálomnak vége: dolgozni indultál, metróval.” (134.)

Az eddig ismertetett írások és a kötet nagy részét képező női szerzők munkájának feldolgozása arra enged következtetni, hogy a kultúraköziség jellemzően feminin megmutatkozásai egyre hangsúlyosabbá válnak, s hogy a 20–21. században a helyváltoztatás joga, lehetősége vagy kényszere már nem kizárólag a férfiak tapasztalata, hanem a tipikus női életút sajátja is lett. Sőt, a különböző kulturális impulzusok mentén megfogalmazódó identitás keresés a női írás egyik kiemelt toposzává vált. Központi gondolatként jelenik meg mindez

(a már említett Jablonczay Tímea, Lomboš Kornélia, Petres Csizmadia Gabriella tanulmányain kívül) Keserű József Ursula K. Le Guin sci-fijeit és Földes Györgyi a szenegáli-francia Marie NDiaye-t bemutató munkáiban. Ez utóbbi írás az idegenség megjelenése különböző vetületeinek, a gender alapú, az ontológiai és nyelvi síkok összemosódására mutat rá: „A boszorkányság mítosza a boszorkányok titkos tudását is magába foglalja, mely nyelvi tudás is egyszersmind, s amely a fallogocentrikus társadalom és kultúra által háttérbe szorított nők diskurzusához is köthető.” (118.)

Ez a megállapítás a transzkulturalizmus egy másik elkerülhetetlen témájával, az identitás nyelven keresztül történő definíciójának lehetőségével is szembesít. Ennek összefüggéseit jelen kötetben Orcsik Roland Danilo Kišről, vagy Bányai Éva Tompa Andreáról írt tanulmányai járják körül. A többkultúrájú szerzők saját többnyelvűségükhöz fűződő diverz érzelmi viszonya azonban további megkülönböztetés alapja is lehet: egyes alkotók úgy érzik, önkifejezésüknek gátjai, mások pedig éppen ennek katalizátoraként élik meg a különböző nyelvek szimultán használatát, birtoklását.

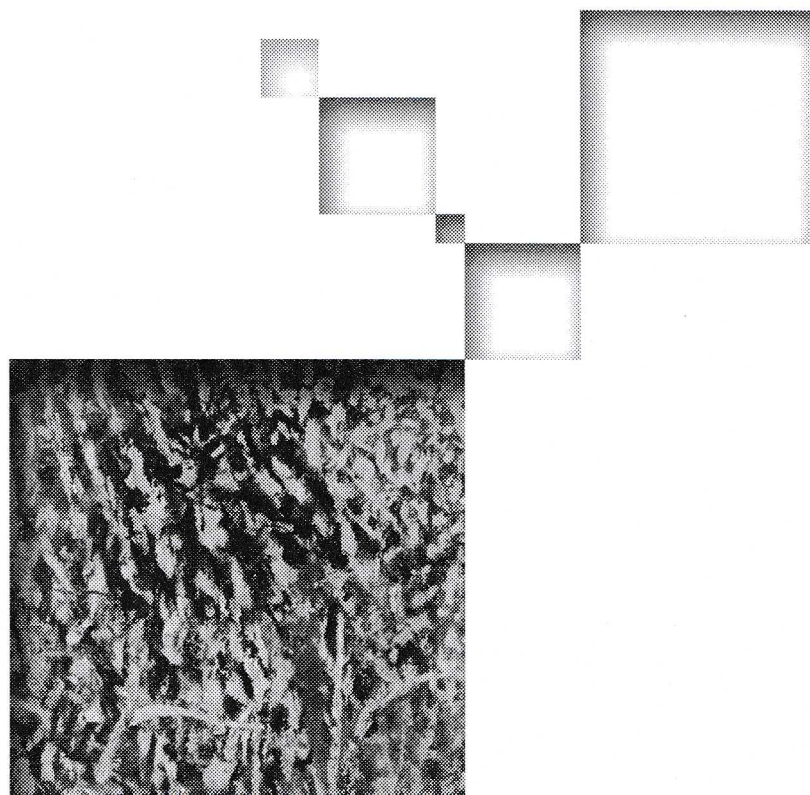
A megtermékenyítő sokszínűség eklatáns megjelenése a Polgár Anikó tanulmányában bemutatott, Finnországban élő szlovák író, Alexandra Salmea *Zsiráfanya és más agyament felnőttek* című gyerekkönyve, melynek szlovák és finn változatai nem egymás fordításai, hanem egymással párhuzamosan íródott variánsai. A nyelvi másság negatív konnotációi és az előítéletesség okai pedig Daniela Kapitáňová (Samko Tále álnéven írt) *Könyv a temetőről* című regénye elemzésében kerülnek a középpontba. A tanulmány szerzője, N. Tóth Anikó azt látta, hogy a sztereotípiák és az ellenséges indulatok az árnyalt, strukturált gondolkodás hiánya miatt is erősödhetnek. A gyermeki egyszerűség és befolyásolhatóság itt szükségszerű: a főhőst testi és mentális visszamaradottsága bábszerepre, sematikus gondolkodásra predesztinálja. Például büntudattal vallja meg: „megtanultam magyarul, pedig azt nem is szabad, mert Szlovákiában vagyunk.” (142.)

A szintén álnéven írt, s így a szerző identitását megint csak instabillá és esetlegessé tévő, Koloman Kocúr (Luboš Dojčan) által jegyzett *Szarbomba* című regényt Benyovszky Krisztián vizsgálja. A jövő disztópikus Közép-Európájában játszódó történetben is központi jelentőségű a nyelvkérdés, ám itt a nyelvkeveredés a valóság korlátozott megismeréséhez vezet. Nemcsak a regény fiktív világában, hanem a kortárs befogadó számára is, hiszen „a regény teljes értékű megértése és a stílusjátékok maradéktalan élvezete olyan olvasó számára válik lehetségessé, aki mindkét nyelvet ismeri, s nemcsak annak írott, hanem a beszélt nyelvi regiszterét is.” (189.)

Ugyanennek a multilingvizmusnak a meta-példája a jelen tanulmánykötet is, hiszen a megszólított olvasóközönség itt is poliglott: a magyar nyelvű tanulmányok közé egy szlovák (Patrik Šenkár: *Polyfonické aspekty transkulturalizmu v básnických zbierkach Alexandra Kormoša z osemdesiatych rokov*) és egy angol (Száz Pál: *Ethnographic writing and the Subcarpathian reportages of Ivan Olbracht*) nyelven írt írás is ékelődik (mely utóbbi a nyelvváltás nehézkes, rögös útjának is manifeszt példája).

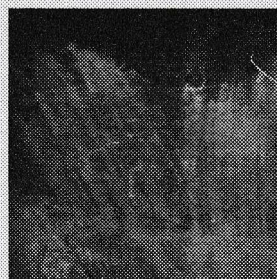
A gyűjtemény kronologikus szerkezetének két végpontját Csehy Zoltán és Menyhért Anna tanulmányai jelzik. Az előbbi a reneszánsz, a másik az újmediális transzkulturalitás megvalósulására irányítja a figyelmet. A nyilvánvaló különbségek mellett a 15. és a 21. század interkulturális tapasztalatainak univerzalizmusa is szembeötlő. A reneszánsz Itáliában felnövő görög Michael Tarchaniota Marullus sorsán és költészetén keresztül a köztes pozíció betöltésének vágya szólal meg: a kulturális hibrid szülőhazáját akarja újraalkotni az új világban, s mindkét kultúrát egyszerre megélni és birtokolni. Erre a több évszázados problémára, a többkultúrájúság frusztrációira talál válaszlehetőséget Menyhért Anna. A migránsok virtuális jelenlétét vizsgálva a kutató ugyanis azt tárja fel, hogy a közösségi média hozzájárulhat „a hallgatás leküzdéséhez, a trauma megosztásához, a kapcsolatok és közösségek kiépítéséhez.” (269.) Vagyis a 21. század kínálta technika lehetőséget adhat a migráns lét eddig inherensnek hitt idegen-ségérzetének csillapítására, s így „a migráns közösségek digitális otthona, a trauma feldolgozásának platformja, helye és eszköze” (269.) is lehet.

A kötet legfőbb tanulsága tehát talán az a felismerés, hogy a kultúra nem pusztán elvont fogalom, hanem a hétköznapjainkat és identitásunkat nagyban meghatározó va-

lóság. Erre emlékeztetnek Nagy Csilla *Enteriőrök, plánok, kulturális közegek* Kukorelly Endre költészetében és Magdalena Roguska *Étel és identitás: identitásépítési stratégiák a magyar származású transzkulturális író(nő)k műveiben* című írásai is, melyek talán arra is ráébresztik az olvasót, hogy a transzkulturalizmus tanulmányozása nem (elsősorban) elvont, önmagáért való vizsgálódás, hanem a hétköznapi élet jelenségeire is magyarázatot találó elméleti keret, s hogy ennek önmagunkban való tudatosítása akár egy toleránsabb magatartás, a – morális apátia nélküli – kulturális relativizmus attitűdjének záloga lehet.

(*Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. Németh Zoltán, Magdalena Roguska. A kötet szerzői: Németh Zoltán, Csehy Zoltán, Jablonczay Tímea, Száz Pál, Keserű József, Orcsik Roland, Patrik Šenkár, Földes Györgyi, Lomboš Kornélia, N. Tóth Anikó, Visy Beatrix, Petres Csizmadia Gabriella, Mizser Attila, Benyovszky Krisztián, Nagy Csilla, Magdalena Roguska, Polgár Anikó, Bányai Éva, Menyhért Anna. Nyitra, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018)

A MEGFIGYELŐ C. SOROZATBÓL, 2008, OLAJ, VÁSZON, 80x110 cm